

amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalg qilish, muntazam uchrashuvlar, oila-maktab loyihalari, psixologik-pedagogik yordam va raqamli vositalardan foydalanish hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar ota-onalar bilan ijtimoiy hamkorlikning mohiyati va o'rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8.3. Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat oligofrenopedagogik faoliyatning muhim yo'nalishi sifatida intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish, ularning huquqlarini himoya qilish va jamiyatning barcha a'zolari o'rtasida tenglik vaadolatni ta'minlashga xizmat qiladi. Ijtimoiy mas'uliyat pedagoglar, o'quvchilar, ota-onalar va jamiyat vakillarining intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim va ijtimoiy rivojlanishiga qaratilgan mas'uliyatlari munosabatini shakllantiradi. Ushbu bo'limda inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashdagi o'rnini chuqr tahlil qilish va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyatning mohiyati

Inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat jamiyatning barcha a'zolari – pedagoglar, o'quvchilar, ota-onalar va davlat organlari tomonidan intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash, ularning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash va diskriminatsiyani bartaraf etishga qaratilgan mas'uliyatlari harakatlar tizimidir. Bu jarayon inklyuziv ta'limning asosiy maqsadi – har bir bola uchun teng ta'lim imkoniyatlarini yaratishga xizmat qiladi. Izbulayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “inklyuziv ta'limda ijtimoiy mas'uliyat jamiyatning barcha a'zolarining intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan adolatli va qo'llab-quvvatlovchi munosabatini shakllantirishni anglatadi”^[^1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko'zlaydi:

- Intellektual nuqsonli bolalarning ta'lim olish huquqini himoya qilish.
- Umumiy ta'lim muhitida ularning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash.

- Diskriminatsiya va stereotiplarni bartaraf etish.
- Jamiyatning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish orqali inklyuziv ta'limgan rivojlantirish[^{^2}].

Qodirova F.U. va Pusatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv ta'limgan ijtimoiy mas'uliyat nafaqat pedagoglarning, balki o'quvchilar, ota-onalar va jamiyatning umumiy mas'uliyatidir, chunki bu jarayon faqat hamkorlik orqali muvaffaqiyatli amalga oshiriladi[^{^3}]. Ijtimoiy mas'uliyat inklyuziv ta'limgan asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, u tenglik, adolat va hurmat tamoyillariga asoslanadi.

Inklyuziv ta'limgan ijtimoiy mas'uliyatning asosiy tamoyillari

Inklyuziv ta'limgan ijtimoiy mas'uliyat bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Tenglik:** Barcha bolalarga, shu jumladan intellektual nuqsonli bolalarga teng ta'limgan imkoniyatlarini ta'minlash.
2. **Adolat:** Har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'limgan jarayonini tashkil etish.
3. **Hurmat:** Intellektual nuqsonli bolalarga hurmat bilan munosabatda bo'lish va ularning qadr-qimmatini himoya qilish.
4. **Hamkorlik:** Pedagoglar, ota-onalar, o'quvchilar va jamiyat o'rtaida hamkorlikni rivojlantirish.
5. **Mas'uliyat:** Har bir ishtirokchining inklyuziv ta'limgan jarayonidagi mas'uliyatini oshirish[^{^4}].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi inklyuziv ta'limgan ijtimoiy mas'uliyatning muhimligini ta'kidlaydi, chunki bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit va jamiyatning qo'llab-quvvatlashiga bog'liq[^{^5}]. Bu tamoyil intellektual nuqsonli bolalarning umumiy ta'limgan muhitiga integratsiyasida asosiy rol o'ynaydi.

Inklyuziv ta'limgan ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish usullari

Inklyuziv ta'limgan ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda turli usullar orqali amalga oshiriladi. Qodirova F.U. va Pusatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Ijtimoiy loyihalar va tadbirlar:** Inklyuziv ta'limgan targ'ib qilish uchun ijtimoiy loyihalar tashkil etish.
2. **O'quvchilarni jalb qilish:** Oddiy o'quvchilarni intellektual nuqsonli bolalar bilan hamkorlikka jalb qilish.
3. **Ota-onalarni xabardor qilish:** Ota-onalarga inklyuziv ta'limgan ahamiyati haqida ma'lumot berish.

4. **Pedagoglar uchun treninglar:** Inklyuziv ta’lim bo‘yicha malaka oshirish dasturlari.
5. **Jamoatchilik kampaniyalari:** Jamiyatda inklyuziv ta’limni targ‘ib qilish uchun ommaviy axborot vositalaridan foydalanish[^{^6}].

1. Ijtimoiy loyihalar va tadbirlar

Ijtimoiy loyihalar va tadbirlar inklyuziv ta’limni targ‘ib qilishda samarali usul hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, ijtimoiy tadbirlar o‘quvchilar va jamiyat o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlashga yordam beradi[^{^7}]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Inklyuziv tadbirlar:** Barcha o‘quvchilar ishtirokida tadbirlar tashkil etish.
- **Mahalliy loyihalar:** Mahalliy jamoalar bilan birgalikda inklyuziv loyihalarni amalga oshirish.
- **Volontyorlik:** O‘quvchilar va jamiyat vakillarini volontyorlikka jalb qilish[^{^8}].

2. O‘quvchilarni jalb qilish

Oddiy o‘quvchilarni intellektual nuqsonli bolalar bilan hamkorlikka jalb qilish ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Izbullayeva G. (2023) ta’kidlaganidek, o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlik inklyuziv muhitni shakllantiradi[^{^9}]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Guruh loyihalari:** Oddiy va maxsus ehtiyojli o‘quvchilar birgalikda loyihalarda ishlashi.
- **Do‘slik dasturlari:** O‘quvchilar o‘rtasida do‘slik va qo’llab-quvvatlash dasturlarini tashkil etish.
- **Ijtimoiy mashqlar:** O‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar[^{^10}].

3. Ota-onalarni xabardor qilish

Ota-onalarni inklyuziv ta’limning ahamiyati haqida xabardor qilish ijtimoiy mas’uliyatni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, ota-onalarning xabardorligi inklyuziv ta’limni qo’llab-quvvatlashga yordam beradi[^{^11}]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Seminarlar:** Ota-onalarga inklyuziv ta’lim bo‘yicha seminarlar tashkil etish.
- **Ma’lumot materiallari:** Ota-onalarga inklyuziv ta’lim haqida broshyura va qo’llanmalar taqdim etish.
- **Uchrashuvlar:** Ota-onalarni inklyuziv ta’lim bo‘yicha muntaзам uchrashuvlarga jalb qilish[^{^12}].

4. Pedagoglar uchun treninglar

Pedagoglar uchun inklyuziv ta’lim bo‘yicha malaka oshirish dasturlari ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, pedagoglarning malakasi inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatiga bog‘liq^[^13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Trening dasturlari:** Inklyuziv ta’lim bo‘yicha maxsus treninglar tashkil etish.
- **Seminars va vebinarlar:** Pedagoglar uchun onlayn va oflays seminarlar o‘tkazish.
- **Tajriba almashish:** Xorijiy va mahalliy tajribalarni o‘rganish va almashish^[^14].

5. Jamoatchilik kampaniyalari

Jamoatchilik kampaniyalari inklyuziv ta’limni targ‘ib qilishda samarali usul hisoblanadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, ommaviy axborot vositalari orqali jamoatchilik xabardorligini oshirish inklyuziv ta’limni rivojlantiradi^[^15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Ommaviy axborot vositalari:** Televideniye, radio va ijtimoiy tarmoqlarda inklyuziv ta’limni targ‘ib qilish.
- **Ijtimoiy reklama:** Inklyuziv ta’lim haqida ijtimoiy reklama roliklari yaratish.
- **Jamoatchilik tadbirlari:** Inklyuziv ta’limni qo‘llab-quvvatlash uchun jamoatchilik tadbirlarini tashkil etish^[^16].

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy mas’uliyatning ahamiyati

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy mas’uliyat intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim rol o‘ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, ijtimoiy mas’uliyat inklyuziv ta’limning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta’minlaydi va jamiyatda tenglikni mustahkamlaydi^[^17]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. **Teng ta’lim imkoniyatlari:** Barcha bolalarga teng ta’lim olish imkoniyatini berish.
2. **Ijtimoiy integratsiya:** Intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatga integratsiya qilish.
3. **Diskriminatsiyani kamaytirish:** Stereotipler va diskriminatsiyani bartaraf etish.
4. **Jamiyatning rivojlanishi:** Inklyuziv jamiyatni shakllantirish orqali jamiyatning umumiy rivojlanishiga hissa qo‘sish^[^18].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi ijtimoiy mas’uliyatni oshirishni talab qiladi, chunki bu jarayon jamiyatning barcha a’zolarining faol ishtirokini ta’minlaydi[^19].

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy mas’uliyatdagi muammolar va yechimlar

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishda bir qator muammolar mavjud:

- Stereotiplar va qarshilik:** Jamiyatda intellektual nuqsonli bolalarga nisbatan salbiy stereotiplar.
- Resurslarning cheklanganligi:** Inklyuziv ta’lim uchun zarur infratuzilma va resurslarning yetishmasligi.
- Malaka yetishmasligi:** Pedagoglar va jamiyat vakillarining inklyuziv ta’lim bo‘yicha tajriba yetishmasligi.
- Qonunchilikdagi kamchiliklar:** Inklyuziv ta’limni qo’llab-quvvatlash bo‘yicha qonunchilikning yetarli darajada rivojlanmaganligi[^20].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

- Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Stereotiplarni yo‘q qilish uchun ommaviy kampaniyalar o’tkazish.
- Resurslarni ko‘paytirish:** Maktablarni inklyuziv ta’lim uchun zarur vositalar bilan ta’minalash.
- Malaka oshirish:** Pedagoglar va jamiyat vakillari uchun inklyuziv ta’lim bo‘yicha treninglar tashkil etish.
- Qonunchilikni takomillashtirish:** Inklyuziv ta’limni qo’llab-quvvatlash bo‘yicha qonunchilikni rivojlantirish[^21].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sон qarori (2021) inklyuziv ta’limni rivojlantirish va ijtimoiy mas’uliyatni oshirishni qo’llab-quvvatlaydi[^22].

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy mas’uliyatda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv ta’limda ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishda ilg‘or yondashuvlar qo’llanilmoqda. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar inklyuziv ta’limni targ‘ib qilishda samarali vosita sifatida ishlatilmoqda[^23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Raqamli kampaniyalar:** Ijtimoiy tarmoqlarda inklyuziv ta’limni targ‘ib qilish.
- Virtual platformalar:** Inklyuziv ta’lim bo‘yicha onlayn resurslar va platformalar yaratish.

- **Sun'iy intellekt (AI):** Inklyuziv ta'lif jarayonini tahlil qilish va moslashtirish uchun AI vositalaridan foydalanish.
- **Xalqaro tajriba:** Xorijiy mamlakatlardagi inklyuziv ta'lif tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish[²⁴].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori inklyuziv ta'lifni rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishni qo'llab-quvvatlaydi[²⁵].

Xulosa

Inklyuziv ta'linda ijtimoiy mas'uliyat intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijtimoiy kompetentsiya sifatida tenglik, adolat va hamkorlikni ta'minlaydi. Tenglik, adolat, hurmat, hamkorlik va mas'uliyat kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Ijtimoiy loyihalar, o'quvchilarni jalg qilish, ota-onalarni xabardor qilish, pedagoglar uchun treninglar va jamoatchilik kampaniyalari ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekistonda inklyuziv ta'lif tizimining rivojlanishi ijtimoiy mas'uliyatning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar inklyuziv ta'linda ijtimoiy mas'uliyatning mohiyati va o'rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8.4. Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatning faol a'zosi sifatida shakllantirish, ularning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish va fuqarolik huquq va majburiyatlarini tushunishiga yordam berishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv o'quvchilarning jamiyatdagi o'rnini aniqlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va fuqarolik ongini shakllantirishga qaratilgan. Ayniqsa, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik ularning ijtimoiy moslashuvini, mustaqilligini va jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlaydi. Ushbu bo'limda fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqr tahlil qilish va uning ta'lif jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning mohiyati

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik ta'lif jarayonida o'quvchilarning jamiyatdagi huquq va majburiyatlarini tushunishi, ijtimoiy mas'uliyatni his qilishi